

APUNEUVOJA ANTIIKIN TUTKIMUKSEEN VERSIO 5, 21.11.2016

Ville Vuolanto

YLEISOHJE

Kysy ensin asiantuntijalta. Jos hän ei osaa vastata, hän ainakin tietää, kuka tietää.

YLEISIÄ HAKUTEOKSIA

- Castrén, Paavo ja Pietilä-Castrén, Leena, *Antiikin käsikirja*. Otava, Helsinki 2000. Kulttuuriteko. Välttämätön apuneuvo tarkistettaessa kirjoitusasuja, vuosilukuja ja käsitteitä. Arkeologian ja topografian osalta jopa OCD:tä (ks. seur.) kattavampi.*
- Oxford Classical Dictionary (OCD)* (4th ed. eds S. Hornblower, A. Spawforth and E. Eidinow, Oxford University Press 2012; 3rd ed., eds S. Hornblower and A. Spawforth, Oxford University Press 1996). Kenties paras keino päästä alkuun eri tutkimusaiheissa; erittäin hyvät ja kompaktit artikkelit keskeisistä hakusanoista koko antiikin osalta lyhyine bibliografioineen. Alussa hyvä lyhenneluettelo.*
- Thesaurus Linguae Latinae (TLL)*, latinaksi selitettynä periaatteessa kaikki latinan kielen sanat. Valmiina kirjaimeen R asti (N vain osin). Valmistuu n. vuonna 2050.*
- Prosopographia Imperii Romani saeculi I, II et III (PIR)*, pars I-VIII, eds. Groag, E., Stein, A., Petersen, L., 2nd ed., Berlin 1933–2015 (14 vol.). Hakemisto PIR:iin löytyy myös netistä, <http://pir.bbaw.de/>.
- The Prosopography of the Later Roman Empire (PLRE)*, vol.I-III, ed. Jones A.H.M., Martindale J.R., Morris J., Cambridge University Press 1971, 1980, 1992; sisältää tunnetut Rooman valtakunnan asukkaat vuodesta 260 aina Islamin tuloon asti (641 AD).
- Pauly's Realencyclopädie (RE, 1894–1978)*. Kymmenisen hyllymetriä leveä saksalaisen järjestelmällisyyden tuotos = antiikin tietosanakirja, jossa laajoja erikoisartikkeleita. *
- Der Kleine Pauly (1964–1975)*. Edellisestä osin tiivistetty, osin uudelleenkirjoitettu viisiosainen tietosanakirja, jonka alusta löytyy hyvin käyttökelpoinen antiikin auktoireiden lyhenneluettelo (latinankielisten osalta täydellisenä TLL:ssä). Nyt myös *Der Kleine Pauly*n uudistettu ja laajennettu versio,*
- Der Neue Pauly (DNP)* (1996–2004). Myös tässä lyhenneluettelo alussa (vol. 1 *)
- Reallexikon für Antike und Christentum*, ed. Th. Klauser et alii, Stuttgart 1950–. Hakusanateos, joka keskittyy antiikin kristilliseen kulttuuriin, jatkuvuuteen ja katkoksiin. Ks. http://www.antike-und-christentum.de/index.php?scr=rac_ben
- L'Année Philologique (APh)*; *Bibliographie Critique et Analytique de l'Antiquité Greco-Latine*. Vuosittain ilmestyvä (vuodesta 1924) koko klassisen ajan (myös myöhäisantiikki) tutkimuksen hakuteos ja perusbibliografia, joka käsittää kaikki laajimmat modernit eurooppalaiset kielet ja niillä ilmestyneet tutkimukset jaoteltuna kirjoittajan ja kirjoituskohteen (sekä auktorin että teeman) mukaan. Laahaa 2-3 vuotta todellisuuden jäljessä, eli aivan uusin kirjallisuus ei vuosikirjasta löydy. Netissä maksua vastaan, <http://www.annee-philologique.com/>. Aikauslehtien lyhennysluettelo, joka muodostunut alalle standardiksi, löytyy täältä: http://www.annee-philologique.com/files/sigles_fr.pdf.
- Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW, 1972–)*. Jälleen osoitus saksalaisesta järjestelmällisyydestä: yritys saada koko roomalainen maailma 'yksiin kansiin'. Kyseessä on useita hyllymetrejä vaativa monikielinen artikkelikokoelma. Internetissä

hakukone sarjan indeksiin: <http://www.cs.uky.edu/~raphael/scaife/anrw.html>

The Cambridge Ancient History (14 vol. [19 nidettä], 2nd. ed., Cambridge University Press 1970-2005). Esihistoriasta vuoteen 600 jKr. ulottuva kokonaisesitys antiikin historiasta. Jossain määrin poliittishistoriapainotteinen, mutta sisältää hyviä artikkeleita myös talous-, sosiaali-, kultuuri-, ja aatehistoriasta. Etenkin tuoreempien osien kohdalla erinomainen apuväline tutkimuksen aloittamiseen ja sen selvittämiseen, mitä asioista luullaan tiedettävän.*

‘METODIKIRJOJA’ ANTIIKIN HISTORIAN TUTKIMUKSEEN

Clark, E.A., *History, Theory, text. Historians and the linguistic turn*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) & London 2004. Nimensä mukainen, selkeä, esimerkit pääsääntöisesti antiikintutkimuksen piiristä, muttei metodisesti rajoitunut antiikin historian tutkimukseen.*

Bagnall R.S., *Reading Papyrus, Writing Ancient History*, Routledge, London and New York 1995. Nimestään huolimatta paras johdatus antiikin historian kirjoitukseen (ei siis rajoitu vain papyruksiin). Yllättävää kyllä, ei niin lähdelähtöinen kuin seuraavat kolme opasta.*

Castrén P., & Frösén J., *Johdatus antiikintutkimukseen*, Helsinki 1980 (monistejulkaisu). Paras, ainoa ja suppea (71 s.) antiikin tutkimusopas Suomeksi. Alunperin väliaikaiseksi tarkoitettu versio on jo hieman vanhentunut. *

Corvisier J.-N., *Sources et méthodes en histoire ancienne*, PUF, Paris 1997.*

Crawford M.H. (ed.), *Sources for Ancient History*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1983. Kummassakin em. kirjassa esittelyt keskeisistä antiikin lähdeyhmistä sekä tietoja niiden käyttämisestä historiantutkimuksen lähteinä.*

Morley, N., *Writing ancient history*. Duckworth, London 1999. Perusjohdatus antiikin tutkimukseen. Suunnattu opiskelijoille, joilla ei ole perustietoja historiantutkimuksesta.*

LÄHDETEKSTIT

Luotettavia editioita löytyy mm. sarjoista *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* (BT, Leipzig) ja *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis* (The Oxford Classical Texts (OCT), Oxford). *Cambridge Greek and Latin Classics* (Cambridge). Yksittäisiä editioita (mahdollisine käännöksineen) toki ilmestyy jatkuvasti lukuisilta eri kustantajilta.

Käännössarjoista (tai teksti sekä modernilla että alkuperäiskielellä) käyttökelpoisimmat lienevät *Collection G. Budé des Universités de France* (Paris, käännös ranskaksi), *Tusculum Bücherei* (München, käännös saksaksi), *Sammlung Tusculum* (Zurich/München, käännös saksaksi), *Bibliothek der griechischen Literatur* (BGL, Leipzig, käännökset saksaksi), *Scrittori greci e latini* (Milano, käännös italiaksi), *Cambridge Classical Texts and Commentaries* (Cambridge) ja *The Loeb Classical Library* (London and Cambridge (Mass.), englanniksi). Viimeisen kohdalla, erityisesti jos käyttää jo vuosikymmeniä sitten ilmestyneitä osia, on syytä tarkistaa jostain uudesta editiosta alkuteksti; myös osa etenkin vanhemmista käännöksistä on varsin heikkolaatuisia.

Hyödyllistä on myös tuntea esim. *Monumenta Germaniae Historica:n* (MGH) osa *Auctores Antiquissimi* (AA), jossa on julkaistu useita huomattavia myöhempiä auktoreita, kuten Salvianus, Cassiodorus, Symmachus, Ausonius, Jordanes, Gregorius Suuri.

Antiikin auktoireista käytetään yleisesti hyväksytyjä ja sovittuja lyhenteitä. Yleisesti tunnetuista teksteistä ei siis ole tapana antaa editiota, mikäli siteerattavassa kohdassa ei uusimmissa editioissa ole oleellisia eroja eri lukutapojen kesken. Luottamussopimuksena on, että aina pyritään käyttämään näitä uusimpia editioita! Latinankielisten auktoireiden lyhennykset löytyvät *Thesaurus Linguae Latinae (TLL):n index* – osasta, 2.painos 1990; tämä käytäntö on ohjeellinen, eikä siitä ole syytä poiketa. Kreikankielisistä lyhennyksistä ei ole yhtä selkeää auktorisoitua lyhennelistää, mutta esim. *Der Kleine Pauly:n* tai *Oxford Classical Dictionary (OCD):n* luetteloa (ks. <http://classics.oxfordre.com/staticfiles/images/ORECLA/OCD.ABBREVIATIONS.pdf>) voi käyttää hyväksi. Näistä löytyy myös suuri osa latinankielisistä lyhenteistä. Ks. myös <http://fontes.english.ox.ac.uk/abbreviations.html> (latinalaisten, erityisesti varhaiskristillisten tekstien lyhenteet).

Helsingistä löytyy 'kaikki', kannattaa muistaa paitsi Kansalliskirjastoa myös teologisen tiedekunnan kirjasto. Myös Internetissä on lukuisa määrä varsin luotettavia tekstejä käännoksineen. Käyttökelpoisimpia portaaleja (myös keskiaikaisia tekstejä) on Corpus Scriptorum Latinorum, <http://www.forumromanum.org/literature/index.html>.

Kristilliset tekstit löytyvät vähintäänkin kahdesta viime vuosisadan puolenvälin jättsarjasta, J.-P. Migne (ed.) *Patrologia Graeca (PG)*, Paris; ohessa myös latinankielinen käännös) ja J.-P. Migne (ed.) *Patrologia Latina (PL)*, Paris, 217 vol., series prima, vol. 1-73, (Tertullianus – Gregorius Suuri), series secunda vol. 74-217, (Gregorius Suuri – Innocentius III (1216 AD)). Google booksin kautta voi lukea lähes kaikkia osia, linkit eri osiin ks. <http://latina.patristica.net/> sekä <http://graeca.patristica.net/>. Ks. myös <http://www.roger-pearse.com/weblog/patrologia-graeca-pg-pdfs/> ja <http://www.roger-pearse.com/weblog/patrologia-latina-pl-volumes-available-online/>.

Kristillisiä tekstejä on joskus hyvin vaikea paikallistaa, ja kirjoittajia tunnistaa. Seuraavia kirjoja voi käyttää apuna tässä työssä:

- Dekkers E., Gaar A., *Clavis Patrum Latinorum. A Tertulliano ad Bedam*, 1961; 2nd ed. 1995.
- Geerard M., *Clavis Patrum Graecorum*. I. Patres Antenicani, 1983, 312 p.; II. Ab Athanasio ad Chrysostomum, 1974, 708 p.; III. A Cyrillo Alexandrino ad Iohannem Damascenum, 1979, 596 p.; IV. Concilia. Catenae, 1980, 292 p.; V. Indices. Initia. Concordantiae, 1987.
- Frede H.J., *Kirchenschriftsteller. Verzeichnis und Sigel*, 4.auf., Fribourg 1995.
- Altaner, B., & Stuidler, A., *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, 8.Aufl. 1980, Freiburg, Basel, Wien. Käsikirja patristiikkaan. Auktorit ja heidän keskeiset teoksensa esitellään, myös tekstijulkaisut ja keskeisin tutkimus mainitaan.
- Quasten, J., *Patrology I-IV*, 2ed. Westminster (Maryland) 1983, Osa IV Westminster (Maryland) 1988. Edellistä perusteellisempi, mutta osat I-III vanhentuneita. Osa IV paras (latinalaisen patristisen kirjallisuuden huippukauden, 300-l. loppu–451) yleisopas. Ei ulotu loppupäässä niin pitkälle kuin Altaner
- Af Hällström, G., & Rämö, E., *Patristiikan käsikirja*. Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitos 1990.*

Uusimpia tekstieditioita on tietysti käytettävä milloin vain mahdollista; julkaisusarjoja ovat *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (CSEL)*, Vienna; osa näistä online: <http://turretinfan.blogspot.fi/2009/08/corpus-scriptorum-ecclesiasticorum.html>;

Corpus Christianorum (CC), Turnhout, eri alasarjoja: *Series Latina (CCSL)*, *Series Graeca (CCSG)*, *Continuatio Mediaevalis (CCCM)*, *Concilia (CCCOGD)*; kaikkiaan n. 300 osaa); *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte (GCS)*, Leipzig). Myös *Patrologia Orientalis (PO)* sekä *Patrologia Syriaca* voivat olla

hyödykkäitä ja osa on internetissä (osa myös käännöksinä): <http://turretinfan.blogspot.fi/2009/05/eastern-patrology-patrologia-orientalis.html>.

Käännös löytyy alkutekstin mukana sarjasta *Sources Chrétiennes* (Paris, ranskaksi) (ei online, mutta luettelot löytyvät täältä: <http://www.editionsducerf.fr/librairie/fondamentaux/1/sources-chretiennes>).

Käännöksiä ilman alkutekstiä voi myös etsiä sarjoista *The Fathers of the Church* (Catholic University of America Press, englanniksi) ja *The Early Church Fathers*, joka jakautuu Ante-Nicene (ANF), Nicene and Post-Nicene Series I (NPNF1) ja Nicene and Post-Nicene Series II (NPNF2); tämä on myös luettavissa netistä: <http://www.ccel.org/fathers2/>. Katso myös <http://www.newadvent.org/fathers/>, sekä <http://www.voskrese.info/spl/index.html>.

Internetistä löytyy eri kirjoittajien 'kotisivuja', joista hyvin koottuja ja luotettavia ovat esim. <http://www.augustinus.it/latino/> (Augustinuksen tuotanto italialaisina käännöksinä ja PL –editiot) sekä <http://www.tertullian.org/> (Tertullianuksen tuotanto ”with additional fathers”, eli muiden kirkkoisien tekstejä käännösin: <http://www.tertullian.org/fathers/>).

Roomalainen laki

Gai Institutiones (*G., Gaius, Gaius Inst.*). Juristi Gaiuksen laatima oppikirja 100-luvun puolesta välistä AD. Käännetty lähes kaikille ”sivistyskielille”, vaan ei suomeksi. Hyvä käännös englanniksi Gordon & Robinson (Duckworth), jossa myös viittaukset muihin oikeuslähteisiin. V

Corpus Iuris Civilis. Keisari Justinianuksen lainsäädäntökokoelma.

Codex Justinianus (*CI*), ed. Krüger, = *Corpus Iuris Civilis* vol. II; säilynyt vuoden 534 AD ”2. painos”. Varhaisempia ediktejä ja säädöksiä. Erinomaisen hyvä uusi käännös ilmestyi vuonna 2016 englanniksi (The Code of Justinian, transl. F.H. Blume, Cambridge Univ. Press; on myös olemassa vanha erittäin epäluotettava käännös)

Digesta (*Dig., D.*), ed. Mommsen, = *Corpus Iuris Civilis* vol.I; Tullut valmiiksi 533 AD; sisältää aiempien oikeusoppineiden mielipiteitä ja kommentoituja oikeustapauksia. Hyvä käännös englanniksi, The Digest of Justinian, 4 vol., A.Watson 1985 *.

Institutiones (*Inst.*) ed. P.Krüger = *Corpus Iuris Civilis* vol.I; Valmistui 533 AD; oikeuden ”oppikirja”, siis Justinianuksen aikainen. Käännetty useasti englanniksi, mm. *The Institutes of Justinian*, text, translation and commentary J. A. C. Thomas 1975 *.

Novellae (*Nov.*) ed. Schoell & Kroll = *Corpus Iuris Civilis* III; Sisältää Justinianuksen antamat uudet lait CI:n jälkeiseltä ajalta. On myöhemmin liitetty osaksi *Corpus Iuris* 'ta. Yksi (huono) käännös on englanniksi (jota ei Suomessa).

Codex Theodosianus (*CT*). *Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges Novellae ad Theodosianum pertinentes, vol I-II*, ed. Mommsen & Meyer. Keisari Theodosius II:n lakikokoelma, julkaistu 438 AD. Ensimmäisessä osassa on varsinainen ediktikokoelma sekä *Const. Sirm*, eli Theodosiuksen myöhemmät lait, ja osassa kaksi häntä seuranneiden keisarien ediktit aina Länsi-Roman ’alasajoon’ saakka 476 AD (*NTh*. Etc.). Ei säilynyt kokonaisuudessaan. Käännös englanniksi: Pharr, *The Theodosian Code and Novels*, 1952.

Lex Romana Visigothorum (*LRV*), ed. Haenel 1849; Roomalaisille tarkoitetut lait visigoottien keskuudessa; tässä kokoelmassa ovat säilyneet mm. CT:n lait.

Suuri osa roomalaisista (latinankielisistä) laeista löytyy myös internetistä, josta suuri kiitos Alexandr Kopteville: *The Roman law library*, <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>

Moderneja kokoelmia:

Roman Statutes, (ed. Crawford M.H.), 2 vol., London 1996 (University of London. Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement 64). Varhaisimman roomalaisen

lainsäädännön keräävä kokoomateos.

Fontes Iuris Romani Antejustiniani (FIRA). I. Leges; II. Auctores; III. Negotia, ed. Riccobono S., Baviera J., Arangio-Ruiz V., Firenze 1940-3, uusin editio 1968–1969. Osa II sisältää periaatteessa kaiken sen lainsäädännön, joka ei sisälly *Corpus Iuris Civilikseen* tai *Codex Theodosianukseen*, mm. *Gai Institutiones*; *Fragmenta quae dicuntur Vaticana (FV)* (fragmentaarinen kokoelma 200/300 lukujen taitteen lainsäädäntöä); *Sententiarum receptarum libri quinque, qui vulgo Iulio Paulo adhuc tribuuntur (=Pauli Sententiae, PS)*, kokoelma, joka kuvastaa 200-l. lopun lainsääd. tilannetta AD; *Lex Romana Burgundionum (LRB)*; *Edictum Theoderici (ET)*, Teoderikin/häntä edeltävästä itägoottilainsäädännöstä säilyneet palat; *Collatio legum Romanarum et Mosaicarum (Coll.)*, kokoelma 300-luvun alkupuolelta, jne. Osa I:ssä on kerättyä tasavallan aikaisen lainsäädännön fragmentteja mm. Kahdentoista taulun laki, sekä paikallislainsäädäntöä ja senaatin päätöksiä (*senatusconsulta*). Osassa III on piirtokirjoituksia ja papyrustekstejä, jotka kuvastavat lainsäädännön soveltamista paikallistasolla. Kreikkalaisista teksteistä on käännökset – latinaksi. Jos jokin lakiteksti ei löydy, tai viite tutkimuskirjallisuudessa tuntuu hämärältä, täältä kannattaa etsiä.

Germaanilait löytyvät *Monumenta Germaniae Historica (MGH)* – sarjasta, joko *Legum tomus* (mm. *Leges Alamannorum, LA, vol. III*), *Legum sectio* (mm. *Codex Euricianus, CE* ja *Lex Visigothorum, LV, vol. 1.1*; *Lex Burgundionum, LB, vol. 1.2*; *Formulae vol. 5.1*) tai *Leges 1-5* (mm., *Lex Frisionum, LF*, ja *Lex Baiuvariorum, LBaiuw., vol. III*; *Lex Romana Raetica Curiensis, vol. V*) –osioista.

Sententiae Syriacae, kokoelma 400-l. syyrialais-roomalaisia lakitekstejä, ed. Selb 1990, 34–67.

Juutalainen lainselitystraditio unohtuu usein, vaikka ajoittuukin antiikin aikaan. *Mishna* (1 vss. jKr.) ja sen selitystekokset, erityisesti *Talmud* (babylonialainen 400 –luvulla jkr. koottu, jerusalemlainen jo osittain 300-luvun lopulla) sisältävät materiaalia, joka ei ole kiinnostavaa pelkästään juutalaisen lainsäädännön, vaan myös esim. antiikin sosiaalishistorian kannalta. Löytyvät nekin Kansalliskirjastosta käännettyinä.

Kristillisten kirkolliskokousten pöytäkirjat antiikin osalta kuuluvat myös tähän kategoriaan. Näitä on joskus vaikea löytää erityisesti alkuteksteinä; erinomainen kokoelma näistä on F. Lauchert, *Die Kanones der wichtigsten altkirchlichen Concilien nebst den apostolischen Kanones*, Freiburg & Leipzig: J.C.B. Mohr 1896. V. Käännöksiä jos etsii, suosittelen tätä sivustoa: <http://sourcebooks.fordham.edu/sbook2.asp#conc2>, jossa linkit internetistä löytyviin käännöksiin.

Peruskirjallisuutta ja oppaita:

Robinson, O.F., *The Sources of Roman Law. Problems and Methods for Ancient Historians*. Routledge, London and New York 1997. Tyylikäs tietopaketti roomalaisesta laista ja sen käytöstä historian tutkimuksen lähteenä.*

Borkowski, A., *Textbook on Roman law*. 2nd ed. Blackstone Press London 1997. Uusin ja ajan tasalla oleva esittely roomalaisen lain keskeisistä piirteistä. *

Kaser, M., *Römisches Privatrecht*. Klassikko, ”oikeustieteellinen”, suomeksi on käännetty lyhennetty versio: *Roomalainen yksityisoikeus*, käänt. H.T. Klami *.

Thomas, J.A.C., *Text-book of Roman Law* (1976, köykäisempi kuin edellämmainitut, hyvät viitteet tutkimuskirjallisuuteen)

Tuori, Kaius, *Johdatus roomalaiseen oikeuteen*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunta 2007. Suppea mutta hyvin selkeä perusjohdatus aiheeseen. V

Huomaa myös Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953; termeistä myös Watsonin *Digesta*-edition alussa sanasto; samoin Pharrin CT -käännöksen alussa, mutta kovin suppeana.

PIIRTOKIRJOITUKSET

Klassillisen filologian oppiaine Helsingin yliopistossa on maailman johtavia antiikin nimistötutkimuksen ja siten myös piirtokirjoitusmateriaalin tutkimuksen keskuksia. Tästä syystä kaikki materiaali on hyvin saatavissa Helsingistä, lähinnä *Antiquitas*-kirjastosta.

Peruseditiot: latinankielinen epigrafiikka

Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL). Tähän on periaatteessa kerätty latinankielinen piirtokirjoitusaineisto. Käytännössä sitä on täydennetty monilla uudemmilla julkaisuilla.

CIL, I = Fasti, sekä ennen Caesarin kuolemaa ajoitetut tekstit

CIL, II = Espanja. Uusi editio tekeillä

CIL, III = Tonavan ja idän provinssit (myös Egypti ja Kyrenaika)

CIL, IV = Pompeiji, Herculaneum

CIL, V = Gallia Cisalpina

CIL, VI = Rooma (myös sanaindeksi, myös CD-Rom)

[CIL, VII = Britannia, korvattu uudemmilla editioilla täysin, ks. alla]

CIL, VIII = Afrikka

CIL, IX & X = Etelä-Italia. Vol. X: Helsingin klass. fil. laitoksella on työn alla uusi editio

CIL, XI = Keski-Italia

CIL, XII = Gallia Narboniensis

CIL, XIII = Tres Galliae et Germania

CIL, XIV = Latium

CIL, XV = Instrumentum domesticum ... urbis Romae; esim. tiilileimat ja lyijyputket

CIL, XVI = Sotilasdiplomit

Italian osalta on lisäksi julkaistu useita täydennettyjä ja uudistettuja korpuksia, yleensä maakunnittain: *Supplementa Italica* (Nuova serie, 1981– Éditions Quasar, Roma) ja erityisesti *Inscriptiones Italiae* (I. It.). Tasavallanaikainen materiaali on kerättyä editioon *Inscriptiones Latinae liberae rei publicae* (ILLRP), Firenze, 2 vol., 1965 (2 ed.) & 1963 ja sen ”täydennys”: S. Panciera, *Epigrafia. Actes du Colloque international d'épigraphie latine en mémoire de Attilio Degrassi pour le centenaire de sa naissance*, Rome, 1991, 241-491 (Collection de l'École Française de Rome, 143).

Ranskasta on alueittain julkaistu lukuisia pienempia kokoelmia.

Britannian osalta CIL:in edition on korvannut Collingwood R.G., Wright R.P. (eds.) *The Roman Inscriptions of Britain* (RIB, 1965 –).

Kristilliset piirtokirjoitukset on kerätty Rooman kaupungin osalta: De Rossi I.B., Silvagni A., Ferrua A, *Inscriptiones christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores. Noua series (ICUR)*, Città del Vaticano, 1922 - ; muiden alueiden osalta alkuun pääsee Diehl E., *Inscriptiones Latinae christianae ueteres (ILCV)*, Berlin, 3 vol., 1925-1931 (repr. 1961): avulla. Sille on *supplementum* (Zürich 1967, eds J. Moreau & H.-I. Marrou), jossa on korjauksia Diehlin esittämiin teksteihin.

Ainoa ’kattava’ valikoima piirtokirjoituksia on Dessau H., *Inscriptiones Latinae selectae* (ILS, tai Dessau), Berlin, 5 vol. 1892-1916 (repr. 1955), yli 10 000 tekstiä.

Uusiin julkaisuihin pääsee käsiksi seuraamalla aikakauslehteä *L'Année épigraphique (AE)*; siinä on ilmestynyt myös indeksejä helpottamaan vanhempien artikkeleiden hakuja.

Peruseditiot: kreikankielinen epigrafiikka

Kreikankielisten piirtokirjoitusten osalta kenttä on varsin sekava. Pääsarja on *Inscriptiones Graecae* (IG), jota on korvattu ja täydennetty lukuisilla muilla kokoelmilla (IG on korvannut kokonaan viime vuosisadalla ilmestyneet vanhat korpuukset *Corpus Inscriptionum Graecarum* (CIG), ja *Corpus Inscriptionum Atticarum* (CIA).

IG, I/2 = Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores (ennen 403/2).

IG, II-III/2 = Inscriptiones Euclidis anno posteriores (ennen 403/2).

IG, IV = Argolia; IV2, 1 = Epidauros.

IG, V = Lakonia, Messenia, Arkadia.

IG, VII = Megara, Boiotia.

IG, IX, 12 = Fokis, Lokris, Etolia, Akarnia, Joonianmeren saaret

IG, IX, 2 = Thessalia.

IG, X, 2, 1 = Makedonia

IG, XI = Delos (ilmestynyt vain osin: XI, 2 & XI, 4).

IG, XII = Egeianmeren saaret ilman Delosta (XII, 4 = Kos, Kalymnos; XII, 6 = Khios, Samos eivät ilmestyneet).

IG, XIV = Italia, Sisilia, Gallia, Espanja, Britannia, Germania.

Delos: *Inscriptions de Délos*, Paris, 7 vol. (1926–1972, Fonds d'épigraphie grecque. Fondation du duc de Loubat) ja J. Tréheux, *Inscriptions de Délos* 1992–.

Kreeta: M.Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, Rome, 4 vol., 1935–1950.

Bulgaria: G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, 4 vol., 1956-1970 (Academia Litterarum Bulgarica. Institutum archaeologicum).

Olympia: W. Dittenberger, K.Purgold, *Die Inschriften von Olympia*, Berlin, 1896.

Delfoi: *Fouilles de Delphes*. III. Épigraphie, Paris, 1909–.

Rooma: L.Moretti, *Inscriptiones Graecae urbis Romae*, Rome, 4 vol., 1968–1990 (Studi pubblicati dall'Istituto italiano per la storia antica, 17, 22, 28, 47).

Kristillisiä länessä (konkordanssi): A.E. Felle, *Concordanze delle Inscriptiones Graecae Christianae Veteres Occidentis*, Bari 1991.

Syyria, myös latinankieliset: *Inscriptions grecques et latines de la Syrie* (IGLS, 1929–, ed. L.Jalabert & R.Mouterde).

Vähä-Aasia: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (MAMA, 8 vol., 1928–1962). Myös arkeologisen materiaalin 'inventario', sekä *Tituli Asiae Minoris* (TAM, 1901–).

Bulletin Épigraphique (BE): lista edellisen vuoden epigrafisesta tutkimuksesta alueellisesti jaoteltuna. Ilmestyy vuosittain.

Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG): Uudet epigrafiset löydökset teksteineen., sekä uudet lukutavat ja restoraatiot sekä bibliografinen yhteenvedo edellisen vuoden epigrafisista julkaisuista ja tutkimuksista, ('toimii' vuoteen 1969 sekä 1976 alkaen, väliajan osalta BE on ainoa apuväline).

Internetissä on laajoja epigrafiikkatietopankkeja:

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home> sekä http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php latinankielisiä, <http://epigraphy.packhum.org/> kreikankielisiä.

Myös suppeampia erityisalojen kokoelmia: ks. erityisesti <http://www.edb.uniba.it/>, kristillisiä piirtokirjoituksia Roomasta ja Weaver, P., *Repertorium familiae Caesarum et libertorum Augustorum* osoitteessa <http://alte-geschichte.phil-fak.uni-koeln.de/500.html>, joka on laaja kokoelma keisariperheiden vapautettuihin ja orjiin liittyviä piirtokirjoituksia; Ks. myös Vindolandan taulut: <http://vindolanda.csad.ox.ac.uk/>.

Portaali internetistä löytyviin piirtokirjoitusjulkaisuihin:
<https://foundinantiquity.com/2014/01/25/list-of-epigraphical-resource-abbreviations/>

Muita apuneuvoja piirtokirjoitustutkimukseen

Bérard, F. et alia, *Guide de l'épigraphiste*, 2ème éd. 1989, *supplementum* 1990. Uusin ja laajin. Heikki Solinin suosittama.

Bodel, John (ed.), *Epigraphic Evidence. Ancient history from inscriptions*. London and New York, Routledge 2001. Erinomainen tietopaketti piirtokirjoituksiin historiankirjoituksen lähteenä. *

Cagnat R., *Cours d'épigraphie latine*, 4e éd., Paris, 1914, repr. Rome 1964. Yhä käyttökelpoinen klassikko. Lyhenneluettelo.

Zilliacus, Henrik, *Rooma, piirtokirjoitusten kaupunki*. Gaudeamus, Helsinki 1982. Yleinen johdatus piirtokirjoitusten maailmaan.*

Huomaa

myös

<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195336467.001.0001/oxfordhb-9780195336467-appendix-037> : laaja kokoelma piirtokirjoituksissa esiintyviä lyhenteitä, sekä ns. Leidein systeemin avain, eli vakiintuneet käytännöt, joilla editiossa osoitetaan erilaisia puutteita tai hhuomautuksia tekstissä:
<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195336467.001.0001/oxfordhb-9780195336467-appendix-036> .

PAPYRUKSET

Papyruksia julkaistaan lukuisissa eri sarjoissa, joilla on vakiintuneet lyhenteet, kuten *P.Oxy.* 1110, *P.Cair. Masp.* 60013 tai *BGU* 1240. Tekstin löytäminen voi olla vaikeaa; Suomessa tosin 'kaikki' papyrusjulkaisut löytyvät Helsingin yliopiston Klassillisen filologian oppiaineen Papyrushuoneesta. Apuna tekstiä etsittäessä voi turvautua ”tarkistuslistaan”: *Checklist of Editions of Greek, Latin, Demotic, and Coptic Papyri, Ostraca and Tablets* jonka uusin versio (tätä kirjoitettaessa June 2011) löytyy verkosta: <http://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/papyrus/texts/clist.html>.

Erittäin käyttökelpoinen on internetistä löytyvä portaali *papyrus.info*, jonka takaa löytyvät lähes kaikki editoidut dokumentaariset papyrustekstit: <http://www.papyri.info/> . Osasta tekstejä löytyy myös kuvat, käännökset ja kommentaari. Ikävä kyllä kirjalliset papyrukset eivät täältä löydy.

Heidelberger Gesamtverzeichnis Der Griechischen Papyrusurkunden Ägyptens (<http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~gv0/gvz.html>) on antiikin kreikankielisten papyrus- ja ruukunsirpaletekstien hakukoneella varustettu indeksi; linkit edellä mainituihin internet-editioihin ja käännöksiin.

Vanhoihin papyruseditioihin tulee jatkuvasti korjauksia ja tarkennuksia. Niiden jäljittämiseksi ainoa mahdollisuus on *Berichtigungsliste der griechischen Papyrusurkunden aus Ägypten* (BL, uusin osa 12 (2009)).

Käytännöllinen lähtökohta papyruksiin tutustumiseen on esim. *Select Papyri* Loebin käännössarjassa (Loeb Classical Library): *I. Non-Literary Papyri. Private Affairs*; *II. Public Documents*, transl. A.S. Hunt & C.C. Edgar. London 1934; *III. Literary Papyri: Poetry*, transl. D.L. Page. London 1942.

Hyödyllisiä apuneuvoja

Bagnall R.S., *Reading Papyri, Writing Ancient History*, Routledge, London and New York 1995.*

Pestman P.W., *The New Papyrological Primer*, Brill, Leiden 1990 (rev. ed. 1994) (on 'viides editio' klassikosta David M., Van Groningen B.A., *Papyrological Primer*, 4th ed. 1965.)
Montevecchi O., *La papirologia. Vita e Pensiero*. Torino 1973 (2. korjattu painos Milano 1988). Perusteellinen tutkimusopas papyrologiaan.
Zilliaccus, H., *Papyrustutkimus*. Helsinki 1974.*

NUMISMATIikka, ARKEOLOGIA

Erinomainen apuväline alkuun numismatiikan suhteen on Crawford, M., 'Numismatics', in M. Crawford (ed.), *Sources for Ancient History*, Cambridge University Press Cambridge 1983, 185–233.* Hyvä on myös C. Howgego, *Ancient History from Coins*. London: Routledge 1995. * Ks. myös Carradice I, & Price M.J., *Coinage in the Greek World*, London 1988 ja Burnett A., *Coinage in the Roman World*, London 1988.

Erilaisia korpuksia ja lähdejulkaisuja on lukuisia. Alkuun pääsee parhaiten ehkä seuraavien kautta:

Kraay C.M., *Archaic and Classical Greek Coins*. Methuen, London 1976.

Crawford, M., *Roman Republican Coinage. I. Introduction and Catalogue; II. Studies, Plates and Indexes*. Cambridge University Press 1974 (2nd ed. 2001).*

The Roman imperial coinage (RIC), 1923-1994. Laajin kokoelma Rooman keisariajan kolikoita. Vol.II.1*.

Internet ja kolikot

Ks. Virtual Catalog of Roman Coins (<http://artemis.austincollege.edu/acad/cml/rcap/vcrc/>); Magna Graecia Coins (<http://www.magnagraecia.nl/coins/>); Hyvä johdatus numismatiikkaan sekä erinomainen portaali internetmateriaaliin on *American Numismatic Society* kotisivu: esim. <http://numismatics.org/seminar/termsmethods/> ja <http://numismatics.org/resources/>.

Arkeologian kohdalla tilanne on varsin hankala: kokoavia menetelmäoppaita arkeologisen materiaalin käyttämiseen tai julkaisusarjoja itse materiaalista ei varsinaisesti ole, vaan kullakin ”materiaalityypillä” (keramiikka, kuvanveisto, malaustaide, arkkitehtuuri, topografia ja survey-tutkimukset etc.) on omat kokoelmaluettelonsa, tutkimusmenetelmänsä ja kaivauskertomuksensa.

Johdatuskirjallisuutta

Varmastikin käytännöllisin johdatus aiheeseen on

Ray Laurence, *Roman Archaeology for Historians*. Routledge 2012.*

Muita hyödyllisiä kirjoja lienevät (oma kokemukseni on tässä kovin rajallinen!)

- Biers, W. R., *Art, Artefacts and Chronology in Classical Archaeology*. London : Routledge, 1992.
- Henig, M. (ed.), *A Handbook of Roman Art. A Survey of the Visual Arts of the Roman World*. Phaidon, Oxford 1983.
- King, A., *Archaeology of the Roman Empire*. Hamlyn, London 1982.
- Morris, I. (ed.), *Classical Greece: Ancient histories and modern archaeologies*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Whitley, J. (ed.), *The Archaeology of Ancient Greece*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Ks. myös

- Beard, M., and Henderson, J. *Classical art: From Greece to Rome*. Oxford History of Art. Oxford and New York: Oxford University Press 2001.
- Woolf, Greg, 'The present state and future scope of Roman archaeology: A comment'. *American Journal of Archaeology* 108.3 (2004):417-428.

Osa-alueiden lähdekorpuksia ja käsikirjoja:

Archäologische bibliografie, joka vastaa *L'Année Philologique*'ia mennen osittain sen kanssa päällekkäin, mutta arkeologian näkövinkkelistä. Tästä myös CD-ROM katalogi ja nettisivut: Dyabola, <http://www.dyabola.de/>, ikävä kyllä vuosimaksujen takana.

Corpus Vasorum Antiquorum (CVA): Antiikin keramikka-astioiden kokoelmajulkaisukorpus. Kansainvälinen jättiprojekti on tuottanut jo satoja niteitä, eikä loppua näy. Pelkästään Saksaan kulkeutuneita vaaseja on julkaistu 75 nidettä.

Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale (1958-1973). Käytännöllinen, osin hieman vanhentunut.

Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC). Artemis, Zürich 1981-1999. Nimensä mukainen hakusanakirja antiikin mytologian kuvallisista ilmaisuista. Hyvät indeksit, ajan tasalla.

Lexicon Topographicum Urbis Romae, ed. M. Steinby, 1993-2000. Suomalaisen antiikintutkijan toimittama Rooman kaupungin topografisen materiaalin perusteos. Vanha perusteos, Samuel Platner & Thomas Ashby, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome* (1928), löytyy netistä (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0054>).*

Barrington Atlas of the Greek and Roman World, ed. R. Talbert. Princeton University Press 2000.

VALITTUJA INTERNET-SIVUSTOJA

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>

Kansainvälisen projektin etusivu, jonka kautta löytyy mm. latinan ja kreikan sanakirjat (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true>), sekä lukuisia antiikin lähdetekstejä (mm. Platon ja Cicero kokonaisuudessaan).

<http://www.stoa.org/diotima/>

Laaja kokoelma arkipäivän, naisen ja sukupuolten historiaan liittyviä lähteitä ja apuvälineitä antiikintutkijoita varten. Linkkilistoja ja bibliografioita. Päivittäminen lopetettu 2011.

<http://bcs.fltr.ucl.ac.be/BOPlan.html>

Hyvin käyttökelpoinen johdatus antiikintutkimuksen apuneuvoihin. Esittelytekstit ranskaksi, mutta bibliografiset vihjeet toki ymmärrettävissä muillekin kuin ranskantaitoisille. Alihakemistosta <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/BOPlan02.html> löytyvät bibliografioiden päähakemistot pääluokitain. Sivuilta löytyy myös esim. latinan ja kreikan kieliopit etc.

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html>

LacusCurtius. Yritys kerätä kaikki internetistä löytyvä Rooma-tietous ja -materiaali yhden gatewayn taakse. Sekava, mutta hyvin laaja ja hyödyllinen. Erityisesti kuvamateriaalia kattavammin kuin muualla.

<http://www.roman-emperors.org/>

Alaviittein varustettu online-sanakirja Rooman keisareista ja keisarikunnasta laajemminkin. Luottavat ja tavallista käyttökelpoisemmat sivut.

<http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/ancient/asbook.asp>

Internet Ancient History Sourcebook. Suuri joukko lähdetekstejä sekä linkkejä apuneuvoihin ja teksteihin. Pääjako: Ancient Near East; Greece; Rome.

<http://www.newadvent.org/cathen/index.html>

Catholic encyclopedia (1907-12) online. Käytännöllinen apuväline kaikessa kristinuskoon liittyvässä.

<http://bcs.fltr.ucl.ac.be/tocs-in/> sekä <http://www.gnomon.ku-eichstaett.de/Gnomon/en/Gnomon.html>

Hyvillä hakukoneilla varustetuja artikkeliviititetietokantoja. Hyvät hakumahdollisuudet, myös vanhempia artikkeleita.

<http://bmcr.brynmawr.edu/>

'*Bryn Mawr Classical Review* publishes timely reviews of current scholarly work in the field of classical studies (including archaeology). This site is the authoritative archive of *BMCR*'s publication.' Suuri osa keskeisintä uutta antiikin historian tutkimuskirjallisuutta tieteellisesti arvioituna vuodesta 1990, hyvä hakukone. Kannattaa tilata suoraan omaan sähköpostiin uusimmat arvostelut.

<http://www.stoa.org/sol/>

Suda On-line. 'The Suda is a massive 10th century Byzantine Greek historical encyclopedia of the ancient Mediterranean world, derived from the scholia to critical editions of canonical works and from compilations by yet earlier authors.' Tällä sivustolla hakukone, käänös ja kommentaareja. Erittäin helppo käyttää.

EPILOGI: Popularisoivat lähdejulkaisut ja 'sourcebook' -kokoelmat

Näitä on vaikka minkälaisia. Esimerkkejä:

A Casebook on Roman Family Law, eds Bruce W. Frier and Thomas A.J. McGinn, Oxford: Oxford University Press 2004.*

Ancient Rome: Social and Historical Documents from the Early Republic to the Death of Augustus, eds M. Dillon and L. Garland (2nd ed.), London and New York: Bloombury 2015.

As the Romans Did: Sourcebook in Roman Social History, ed. Jo-Ann Shelton, 2nd edition. New York: Oxford University Press, 1998. *

Christian Oxyrhynchus. Texts, Documents and Sources, eds L. H. Blumell and T.A. Wayment, Waco (Tx): Baylor University Press 2015. V

Dragons, Serpents and Slayers in the Classical and Early Christian Worlds: a Sourcebook, ed. Daniel Ogden, New York: Oxford University Press 2013.V

Food and Drink in Antiquity: A Sourcebook: Readings from the Graeco-Roman World, ed. John Donahue, London and New York: Bloombury 2014.

Mathisen, Ralph W., *People, Personal Expression, and Social Relations in Late Antiquity*, 2 vols. (Vol 1: With translated texts from Gaul and Western Europe), Ann Arbor: The University of Michigan Press 2003.*

Religions of Late Antiquity, ed. R. Valantasis, Princeton University Press 2000. V

Religions of Rome, Vol. II: A Sourcebook, eds M. Beard, J. North & S. Price, Cambridge: Cambridge University Press 1998. *

The Roman Army, 31 BC - AD 337: A Sourcebook, ed. Brian Campbell, Oxford and New York: Routledge 1994.

Roman Social History: A Sourcebook, eds Tim G. Parkin, Arthur J. Pomeroy, Oxford and New York: Routledge 2007. *

Women and Society in Greek and Roman Egypt: A Sourcebook, ed. Jane Rowlandson, Cambridge: Cambridge University Press 1998.

Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood, ed. Judith Evans Grubbs, Oxford and New York: Routledge 2002.*